

RAPORTURI FEUDALE ÎN CADRUL RELAȚIILOR FRANCO-ENGLEZE (SECOLELE XIII-XV).

Daniela-Monica MITEA

Stăpânirea de către regii Angliei, chiar în sistem vasalic, a unor vaste provincii de pe teritoriul Franței, pe parcursul secolelor XIII-XIV, precum și întinderea, deopotrivă importanța economică deosebită a feudelor, întrecând de câteva ori domeniile regelui francez¹, a determinat o reconsiderare a raporturilor politice dintre cele două state, conflictele ducându-se în jurul exercitării concrete, singulare și exclusive a prerogativelor suveranității, din partea ambelor părți, în contextul creat de legăturile feudale.

Regii Capetieni și-au manifestat în relațiile externe cu suveranii și vasalii lor englezi, mai ales începând din secolul XIII, deopotrivă atributele suveranității și suzeranității, tinzând să le impună, din multitudinea tipurilor de relații vasalice, depunerea unui omagiu absolut devotat, acel *homagium ligium*². Acesta implica obligația ajutorului armat din partea vasalului și participarea la acțiuni militare comune cu seniorul său, modelul anterior al cruciadelor fiind elocvent, ca garanție a neimplicării în alianțe politice contrare intereselor franceze. *Vassallus ligius* se obliga față de suzeran în principal cu persoana sa, deși un element numit *feudum ligium* intervenea cu titlu de *remunerație*³. Pe plan intern, același tip de legătură suzerano-vasalică a fost impus de regalitate și nobilimii franceze, care nu-și putea refuza suzeranul cu atâta ușurință, precum îl nesocotea pe regele fără autoritate politică și putere militară suficientă. Astfel, sistemul acestor raporturi medievale a evoluat înspre a recunoaște monarhului superioritatea ca șef unic al diferitelor ramuri feudale, ca gestionar al păcii și împărțitor al dreptății, încât *orice senior depindea în chip mediat de rege*⁴, aceasta fiind un prim pas în direcția afirmării suveranității conducătorului, a *coroanei*, iar mai târziu a statului în ansamblu.

Perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului XIII și începutul secolului XIV a fost marcată de noi confruntări militare franco-engleze având ca și miză controlul posesiunilor continentale, reglementat pentru moment, dar nu definitiv, prin tratatele încheiate în 1259 și 1303, destinate inițial organizării păcii, dar în fapt adâncind mai mult marile disensiuni deja existente între părțile combatante.

¹ *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. II (Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu, Victor Chereșteșiu, Ștefan Imreh, Alexandru Neamțu, Tiberiu Morariu), București, 1961, p. 106-107.

² În condițiile pluralității, diversității omagiilor și deopotrivă a alterării legăturilor suzerano-vasalice, *homagium ligium* era o formulă vasalică superioară prin reîntoarcerea la originile feudalității, implicând fidelitate și credință reciprocă totală, fără rezerve - *integre*. De aceea, acest omagiu era menționat ca prestat *impotriva tuturor - contra omnes*, fiind *absolut devotat*. Robert Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, vol. II, *L' Apogée (XIe-XIIIe siècles)*, Paris, 1970, p. 164-166 ; F. L. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité ?*, Paris, 1982, p. 164.

³ Obligându-se în principal prin persoana sa, *homo ligius* se supunea cu toate bunurile sale seniorului, spre deosebire de vasalul care depunea un *homagium planum* (simplu), care-i implica persoana doar în relație cu fieful concedat de către suzeran. Guillaume Durant, *Speculum juris...*, art. 33, în Robert Boutruche, *Seigneurie et féodalité...*, p. 428.

⁴ Jacques Ellul, *Histoire des institutions*, vol. III, *Le Moyen Âge*, Paris, 1962, p. 273-274.

Încă din anul 1241, Sud-Vestul Franței se ridicase, prin familia de Lusignan, împotriva fratelui mai mic al regelui, care avea apanaje în Auvergne și Poitou, rebeliune la care regele Henric II al Angliei s-a angajat că va ajuta, dar a ajuns prea târziu cu trupele pe malurile râului Charente, timp în care monarhul francez restabilise deja ordinea în iulie 1242, prin victoriile de la Taillebourg și Saintes. În aceste condiții, regatul insular a cerut armistițiu, iar suveranul său s-a retras în țara sa⁵. Drept urmare, tratatul de pace franco-englez din 4 decembrie 1259, anunțat de preliminarile secrete din 28 mai 1258 și rezultat a cinci ani de negocieri (1254-1259), constituie ultima inițiativă din domnia regelui Ludovic IX cel Sfânt (1226-1270) de a-i apropia pe creștini, scopul principal, acela de a mări domeniul și influența regală, fiind bine disimulat sub intenția de a-l angrena pe suveranul Angliei, reprezentat la discuții de către Simon de Montfort, într-o cruciadă pentru eliberarea Locurilor Sfinte⁶.

Prin acest act, monarhia engleză a abandonat pretențiile asupra teritoriilor din Nordul Franței, acea *damnosa haereditas* asupra fiefurilor Normandiei, Anjou, Touraine, Maine și Poitou, iar în compensație regele francez i-a cedat lui Henric III drepturile asupra episcopiiilor și orașelor Limoges, Cahors și Périgord, care în fapt s-au dovedit a fi libere a-și alege suveranul. Această *renunțare* engleză a fost una temporară, dar suficientă pentru a constitui un pas important pe calea formării unei identități franceze în jurul coroanei, din care se va dezvolta mai târziu conștiința națională și necesitatea unității politico-teritoriale⁷. De asemenea, s-a stabilit ca teritoriul Agenais să rămână provizoriu în stăpânire franceză, până când regele insular ar fi primit veniturile aferente acestuia sub forma unei rente anuale, la fel ca și fieful Gasconiei, reținut cu toate drepturile de către coroana capețiană, în schimbul întreținerii în contul Angliei a cinci sute de cavaleri, pe o perioadă de doi ani, cu o plată a echipamentului valorând 134 de mii de livre. Asupra ultimelor două aspecte nu s-a ajuns la o înțelegere mulțumitoare⁸, problemele insuficient clarificate generând dispute de ambele părți asupra pretențiilor restaurării teritoriale, prelungite până la războiul de o sută de ani, și nemulțumiri pe continent, unde tratatul nepopular a fost criticat mai ales pentru că oferea englezilor posibilitatea unei revanșe militare pe bani francezi.

Henric III a făcut să dispară de pe sigiliul său titlurile de duce de Normandia și conte de Anjou, abandonând Touraine și Poitou⁹ și a acceptat să presteze lui Ludovic IX omagiul absolut devotat, acel *homagium ligium*, prin care regele Angliei devenea vasalul coroanei franceze, primind în schimb ducatul Guyenne: *I-am angajat pentru că, deși nu era omul meu, intră de asemenea în omagiul meu*¹⁰. Deși dependența feudală nu era umilitoare, situația legală în sine era greu de suportat pentru un rege¹¹, mai ales prin incompatibilitatea între statutul de suveran al unui stat și acela de vasal al altui suveran, fapt care implica, prin îndeplinirea obligațiilor feudale, o diminuare a autorității și a puterii politice interne și mai ales externe ale unui monarh. Pe de altă parte, controlul asupra ducatului nu era total,

⁵ *Ibidem*, p. 107. În urma represiunilor regale, Poitou și Angoumois sunt supuse, iar Plantagenetilor le rămânea Guyenne, de la Dordogne la Munții Pirinei.

⁶ *Histoire de France*, ed. Marcel Reinhard; Robert Dufourcq, vol. I, *Des origines à 1715*, Paris, 1954, p. 235; Marie-Thérèse Caron, *Noblesse et pouvoir royal en France (XIIIe-XVe siècle)*, Paris, 1994, p. 73.

⁷ Auguste Longnon, *Origines et formation de la nation française (Éléments ethniques-unité territoriale)*, Paris, f.a., p. 92. Istoricul aprecia drept pozitivă crearea apanajelor teritoriale în favoarea prinților de neam regal care nu ajungeau la tron. Măsura a devenit regulă de la începutul secolului XIII și a pregătit inconștient, în opinia sa, reunirea acestora la coroana franceză, fiindcă astfel nu ajungeau în afara influenței dinastice și erau mai bine apărate și administrate.

⁸ *The Cambridge Medieval History* (ed. J. R. Tanner, C. W. Previté-Orton, Z. N. Brooke), vol. VI, (*Victoria Papalității*), Cambridge, 1929, p. 359; 283.

⁹ *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 235.

¹⁰ Marie-Thérèse Caron, *Noblesse et pouvoir...*, p. 34. Autoarea prezintă, după Joinville, fragmente din răspunsul regelui pentru consilierii săi indignați, care-i reproșau angajamentul feudo-vasalic și unele dintre clauzele tratatului: *cred că voi trage foloase din cele ce-i dau, căci mai înainte el nu-mi era vasal, iar acum mi-a depus jurământul*.

¹¹ *The Cambridge Medieval History...*, vol. VII (*Declinul Imperiului și al Papalității*), Cambridge, 1932, p. 321. Afirmația, preluată de tratatul de istorie medievală Cambridge, aparține istoricului M. Bémont.

mai ales pentru că justiția, moneda și ordinele regale franceze trebuiau să pătrundă fără opreliști, iar în cazul în care Henric III s-ar fi făcut vinovat de felonie, fieful i s-ar fi putut oricând confisca. Prin formularea diplomatică: *pământul pe care i l-am dat ... pentru că vreau să stabilesc dragostea între copiii mei și ai săi (cei ai regelui Angliei), care sunt veri primari*, se pune în fapt accentul pe înrudirea între Capetienii și Plantageneti, fapt care va constitui una dintre cauzele războiului de o sută de ani¹², deoarece problema succesiunii dinastice directe a Capetienilor, rămași *sine filiis* în 1328¹³, va degenera după 1337 în îndelunga confunțare mai sus menționată. Mentalitatea epocii fie era atât de ancorată în regulile feudalității, încât regele francez Ludovic cel Sfânt credea pentru moment că a rezolvat conflictul cu regele Angliei doar obținând de la acesta mult râvnitul omagiu tradițional pentru Guyenne¹⁴, fie nevoia de reconciliere între cele două case regale, și implicit de pace, era așezată atunci mai presus decât aspirația spre hegemonia asupra fostului teritoriu al Imperiului Carolingian și asupra Occidentului european.

Situația creată prin pacea din 1258-1259 oferea destulă libertate de mișcare regelui englez în Franța, mai ales prin restituirea până la stingerea apanajului a Saintonge, Périgord, Quercy și a unei părți din Agenais¹⁵ și prin deținerea fiefului Guyenne, fie el și în regim de vasalitate absolut devotată. Francezii au anexat definitiv Normandia, Poitou și Anjou, dar au fost prea generoși prin lăsarea Sud-Vestului țării sub control englez. Istoricii au interpretat acest fapt fie ca pe o tranzacție menită să asigure un *modus vivendi* pașnic și poate definitiv, fie doar ca pe un armistițiu, care ar fi lăsat viitorului libera putere de decizie în cadrul acestor diferende teritoriale. Duc de Castries judeca tratatul din 1259 mai ales prin consecințele sale în durată lungă, care țineau în principal de perpetuarea permanentei rivalități franco-engleze, alimentată de prezența engleză efectivă în Franța, fie ea chiar și într-o situație de vasalitate. Situația păcea ca pe o moștenire cauzală indirectă care a dus la războiul de o sută de ani¹⁶.

Tratatul din 1259 se reînnoia la începutul fiecărei domnii a regilor francezi, mai ales din punctul de vedere al prestării omagiului pentru fiefuri, astfel că, încă de la începutul domniei lui Filip IV cel Frumos (1285-1314), Eduard I al Angliei a venit la Paris pentru a-i jura credință pentru posesiunile sale franceze, *după forma păcii care a fost între înaintașii noștri*. Vasalul s-a instalat apoi pentru patru ani în fieful Aquitaniei, marcat încă dinainte de numeroase agitații, pentru a-l organiza în așa fel încât orașele să-i fie obediente, în același timp abandonând Quercy, precum și cerea pacea de la Paris și preluând pașnic în posesie Sudul Saintonge¹⁷.

Pe fondul rivalităților dintre marinarii din Normandia și Bretania, pe de o parte și cei din Bayonne și Guyenne, pe de alta, regele englez, bănuind de provocarea acestor agitații, a fost citat la 22 octombrie 1293 în fața curții de judecată a coroanei franceze, în urma plângerilor aquitanilor, care se pare că nu-l acceptau întru totul pe seniorul lor¹⁸. În 1294, monarhul francez îl chemase pe Eduard I în fața *Parlamentului* de la Paris pentru a

¹² *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 235 ; Marie-Thérèse Caron, *Noblesse et pouvoir...*, p. 34.

¹³ Jacques Ellul, *Histoire des institutions*, vol. III..., p. 355-357. Autorul oferă în detaliu legile de succesiune pentru monarhiile Evului Mediu Occidental, mai ales după secolul XIII: ereditatea, masculinitatea (*legea salică*), întâietatea primului născut, capacitatea (discutabilă în caz de copilărie sau boală), legitimitatea și catolicitatea.

¹⁴ Marie-Thérèse Caron, *Noblesse et pouvoir...*, p. 34 ; În Evul Mediu posesiunile franceze ale regelui Angliei, reunite sub numele de Guyenne, erau compuse din regiunile: Limousin, Quercy, Périgord, Agenais și Gascogne, precum arată Gérard Labrune; Philippe Toutain, *L'histoire de la France, Paris, 1986*, p. 34. Autorii susțin că prin tratatul din 1259, Ludovic IX al Franței îi restituia lui Henric III al Angliei (1217-1272) Limousin, Quercy și Saintonge, acestea făcând parte de fapt din fieful pentru care prestase omagiul absolut devotat.

¹⁵ Districtul Agenais a fost dat prin tratatul de la Amiens din 1279 lui Eduard I, rege al Angliei și duce al Aquitaniei. Soția Eleonora a fost recunoscută de către Filip III ca și contesă a fiefului nordic Ponthieu, moștenit de la mama ei. *The Cambridge Medieval History*, vol. VII..., p. 306.

¹⁶ Duc de Castries (de l'Académie Française), *Histoire de France des origines à 1981*, Paris, 1983, p. 108-109.

¹⁷ *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 245; Duc de Castries, *Histoire de France...*, p. 115.

¹⁸ *Ibidem*.

recunoaște situația creată și pentru a răspunde imperativelor suzeranului său, dar *suveranul* Angliei, lipsit de prevedere sau poate neanticipând întru totul importanța situației, l-a trimis în Franța doar pe fratele său, Edmund¹⁹.

Conducătorii numiți de englezi în Gasconia au fost puși sub ascultarea francezilor în timpul celor patruzeci de zile în care se desfășura ancheta asupra cercetării cauzelor neînțelegerilor, însă castelele n-au fost înapoiate la timp, iar regele Angliei a protestat public, renunțând la omagiul său și pregătindu-se de luptă. În consecință, în mai 1294, Filip IV cel Frumos a pronunțat confiscarea ducatului Aquitaniei, pe care-l va cuceri în forță de-a lungul verilor anilor 1294, 1295 și 1296²⁰. Abia în 1297, când și-a dat seama de gravitatea situației politico-militare create, Eduard I a trecut Canalul Mânecii, aliindu-se cu Guy de Dampierre, contele Flandrei, dar fiind amândoi înfrânți de Robert de Artois la Furnes și asediați în Gand.

În octombrie 1297 s-a proclamat armistițiul²¹, iar în iunie 1298 se întrevedea pacea, garantată prin căsătoriile aranjate între Eduard I, rămas văduv, și Margareta, sora regelui Filip IV al Franței, și între fiul monarhului englez, viitorul succesor Eduard II, și Isabela de Franța, fiica regelui Filip IV²², uniuni matrimoniale care se vor concretiza oficial prin convenția de la Montreuil din anul 1299²³. Aceste duble căsătorii, înrudind două dinastii rivale, vor da naștere ulterior la pretenții dinastice incomode de succesiune, astfel că se pot clasa cu succes pe un loc fruntaș între factorii care au declanșat războiul de o sută de ani²⁴.

Pacea finală a fost încheiată la Paris în 1303 și oferea Angliei un mare avantaj²⁵, pe care aceasta nu reușise să-l cucerească nici pe câmpul de luptă. Filip IV cel Frumos restituia regelui englez cea mai mare parte a fiefurilor din Sud-Vestul țării, amintind parcă de politica dusă de Ludovic IX cel Sfânt în 1259²⁶. Monarhul francez își păstra însă ducatul Aquitaniei, fiind calificat pentru această acțiune ca un *fanatic al dogmei autorității supreme a regilor Franței*, în viziunea istoricului Robert Fawtier²⁷. Într-o ordonanță din anul 1303, confirmată solemn și în adunarea *Parlamentului* din 22 octombrie 1314, se declara că regii Franței nu au obișnuit niciodată să presteze omagiu supușilor lor - *reges Francie subditis homagium ferre nunquam fuerit consuetum*, fiind așadar seniori ai tuturor locuitorilor regatului și vasalii nimănui²⁸.

De fapt, începând cu Filip cel Frumos, guvernământul regal a inclus fieful Guyenne în regatul Franței, supunându-l *suveranității monarhice*. Teoretic, ordonanțele regale erau valabile în această regiune, dar practic conducerea ducatului ezita să le aplice, pentru că îi diminuau autoritatea. În multe dintre cazuri, nobilimea îl șantaja pe duce, amenințându-l că va ocoli cu grație scaunul său de judecată și că se va adresa direct Parlamentului din Paris pentru a-i face dreptate, iar acesta, pentru a evita intervenția franceză, le acorda largi concesiuni²⁹.

¹⁹ *The Cambridge Medieval History*, vol. VII..., p. 321.

²⁰ *Ibidem*. Regele Angliei n-a participat direct la operațiunile militare, așa că reprezentanții săi, insuficient de bine pregătiți militar, au fost învinși de forțele militare franceze conduse de Raoul de Nesle (1294), de Charles de Valois (1295) și de Robert de Artois (1296).

²¹ Armistițiul a fost mediat de către legații papali, care au intervenit pentru stoparea ostilităților. *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 245; Un armistițiu general a fost încheiat în anul 1298. Duc de Castries, *Histoire de France...*, p. 115.

²² *The Cambridge Medieval History*, vol. VII..., p. 321-322.

²³ *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 245.

²⁴ Duc de Castries, *Histoire de France...*, p. 115.

²⁵ *The Cambridge Medieval History*, vol. VII..., p. 322.

²⁶ Duc de Castries, *Histoire de France...*, p. 115.

²⁷ *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 245-246. Asupra manifestării autorității monarhice, tinzând spre puterea absolută, a se vedea Roland Mousnier, *Monarhia absolută în Europa...*, passim.

²⁸ Ferdinand Lot; Robert Fawtier, *Histoire des institutions françaises au Moyen Âge*, vol. II, *Institutions royales*, Paris, 1958, p. 21-22.

²⁹ Marie-Thérèse Caron, *Noblesse et pouvoir royal...*, p. 51.

Tratatul din 1303, în care Flandra n-a fost inclusă decât în anul 1309, după înlăturarea contelui Guy de Dampierre și pacificarea forțată a orașelor flamande, a alimentat ura acestei provincii față de monarhia franceză³⁰, asigurând astfel Angliei un aliat de încredere³¹.

În prima jumătate a secolului XIV, în anul 1324, regele francez Carol IV cel Frumos (1322-1328) a reluat din proprie inițiativă ostilitățile cu Anglia³², construind o fortificație în satul Saint-Sardos din Aquitania, care depindea de mănăstirea franceză de la Sarlat. Deoarece senșalul de Guyenne și seniorul de Montpezat i-au capturat și apoi spânzurat pe ofițerii regali care supravegheau lucrările la acea întăritură, monarhul capetian abia a așteptat să declanșeze represaliile, proclamând confiscarea ducatului aquitan în iulie 1324. Regele a inițiat o campanie militară în vederea cuceririi totale a regiunii, acțiune soldată cu un bilanț favorabil, excepție făcând Bordeaux, Bayonne și Saint-Sever, care nu au reușit să fie supuse³³.

Pacea, proiectată pentru anul 1325, a eșuat în 1326, pentru ca abia la 31 martie 1327 să se încheie un tratat la Paris, prin prevederile căruia francezii erau avantajați în fața regatului insular, reținând Aquitania, obligându-se să restituie englezilor Ponthieu, Gasconia diminuată și oferindu-și privilegiul de a stăpâni Agen și Agenais, Bazas și Bazadais³⁴. Acordul nu făcea însă nici o referire asupra problemelor aflate în litigiu, Saint-Sardos și Montpezat³⁵ și care generaseră în fapt situația conflictuală, dovadă că așa-numitele divergențe și de fapt întregul scenariu fuseseră inventate de către francezi pentru a-și oferi singuri, în lipsă de ocazii favorabile, pretextul pentru o nouă intervenție armată, care să aducă foloase teritoriale din Aquitania pentru domeniul Capetian, mai ales într-un moment delicat pentru Anglia, datorită căderii prizonier a regelui Eduard II în mâinile dușmanilor săi, Isabela și Mortimer, și moartea sa la 21 septembrie 1327³⁶. O altă stipulație a tratatului era aceea că englezii trebuiau să plătească Franței o indemnizație de război de cincizeci de mii de mărci³⁷, o sumă enormă care n-a mai apucat să fie livrată, deoarece în februarie 1328 murea și ultimul rege Capetian, Carol IV cel Frumos, iar actul atât de râvnit de francezi devenea caduc³⁸.

Anul 1328 a fost momentul în care s-a pus pentru prima dată și în mod oficial problema politico-juridică a naturii relațiilor suzerano-vasalice franco-engleze și a statutului feudelor continentale ale Angliei, al cărei rege Eduard III va ajunge să pretindă însuși tronul Franței, la concurență cu vărul său, Filip VI de Valois³⁹. Această întreagă discuție a fost generată în principal de defecțiunea succesiunii directe în linie masculină a dinastiei Capetiene de după moartea regelui Carol IV cel Frumos (1322-1328)⁴⁰, situație fără precedent de la întemeietorul dinastiei, Hugo Capet (987-996). Monarhia franceză

³⁰ *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 248.

³¹ Ura flamanzilor pentru francezi și dorința lor de segregare au fost atât de mari la începutul secolului XIV, încât în 1302 aceștia decapitaseră statuia lui Ludovic IX cel Sfânt, simbolul monarhiei Capetiene a acelor timpuri. Beneficiind de niște relații economice prospere cu regatul insular, de unde își importa în special lână, Flandra avea atât o civilizație industrială și urbană înfloritoare, datorate producției textile, cât și o atitudine politică pragmatică, deja ostilă mecanismelor feudale. *Atlas de istorie mondială. De la începuturi până la Revoluția Franceză* (ed. Hermann Kinder ; Werner Hilgemann), vol. I, traducere de Mihai Moroiu, București, 2001, p. 191.

³² *Histoire de la France des origines à nos jours* (ed. Georges Duby), Paris, 1998, p. 289.

³³ *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 252; Marie-Thérèse Caron, *Noblesse et pouvoir royal...*, p. 76. Asupra relațiilor dintre Carol IV al Franței și Eduard II al Angliei în privința afacerii Saint-Sardos, a se vedea și *The Cambridge Medieval History*, vol. VII..., p. 428 și urm.

³⁴ Formulările Agenais și Bazadais sunt de fapt denumiri în franceză ale teritoriilor înconjurătoare ale Agen și Bazas.

³⁵ *The Cambridge Medieval History*, vol. VII..., p. 338-339.

³⁶ *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 252.

³⁷ *The Cambridge Medieval History*, vol. VII..., p. 339.

³⁸ *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 252.

³⁹ Eduard III a revendicat tronul Franței de trei ori: în 1332, 1337 și 1338. Imanuel Geiss, *Istoria lumii. Din preistorie până în anul 2000*, traducere Aurelian Cojocă, București, 2002, p. 278.

⁴⁰ Gérard Labruno ; Philippe Toutain, *L'histoire de la France...*, p. 36.

devenise din ce în ce mai puternică de-a lungul secolelor, datorită stabilității dinastice și a continuității politice, care au conferit în fapt regilor legitimarea prin intermediul tradiției și al legităților succesiunii *din tată în fiu*⁴¹. Astfel, dacă regula salică excludea perpetuu de la coroana franceză posteritatea feminină, situația era diferită pentru marile fiefuri, *suveranități teritoriale* unde, conform dreptului medieval (cu influențe din dreptul roman și canonic), descendența feminină, în lipsa fiilor, era perfect valabilă.

Această diferență semnificativă va fi instrumentată de către juriștii englezi, care reclamau drepturile la proprietate ale Plantagenetului, perfect viabile, chiar și în linie feminină, deoarece, argumentau ei, domeniul francez putea fi considerat un *fief ordinar* (sic!), deci plasat sub incidența cutumei feudale⁴². Juriștii de pe continent au contraargumentat însă prin faptul că legea salică interzicea fiicelor să moștenească *pământul salic*, domeniu ereditar liber de orice obligație, acel alodiu (*alleu*). Tipologia ultimului tip de teritoriu era extinsă așadar și asupra regatului Franței, pe care suveranul *îl avea în stăpânire numai de la Dumnezeu și prin spada sa*⁴³.

La modul concret, pentru tronul ultimului Capetian s-au confruntat Filip, conte de Valois, nepot al lui Filip III cel Îndrăzneț, deci văr cu Carol IV după tată, pe de o parte și Eduard III al Angliei, nepot al monarhului defunct după mama sa Isabela, fiica lui Filip cel Frumos, pe de altă parte. Suveranul Angliei avea așadar două mari dezavantaje față de contracandidatul său : descindea pe linie feminină⁴⁴ și era englez, deci perceput ca *străin* de către potențialii săi supuși. Unii istorici consideră că regele Plantagenet era conștient că nu ar fi avut acces niciodată la coroana franceză, dar că o reclama, făcând presiuni asupra vărului său Valois, tocmai pentru a obține regiunea Guyenne în toată suveranitatea ei⁴⁵.

În anul 1328, Filip VI de Valois a fost ales rege al Franței la Bois de Vincennes de către o adunare a baronilor, în virtutea faptului că era urmașul de sex masculin cel mai apropiat de ultimul monarh, motivația intrinsecă constituindu-se însă în exacerbarea sentimentului național și în consecință a indignării, *că nu s-a văzut și nu s-a știut nicicând ca regatul Franței să fi fost supus guvernării regilor Angliei*. O altă rațiune implica temerea seculară, moștenită încă din vremea când monarhia franceză era foarte slabă politic, de a nu ajunge să fie supusă în mod vasalic Aquitaniei⁴⁶ și Angliei, situație care s-ar fi putut concretiza în cazul în care regele Angliei, care era și duce de Guyenne, s-ar fi urcat pe tronul Capetienilor⁴⁷.

Amenințat cu confiscarea posesiunii sale, Eduard III s-a decis să depună totuși jurământul de vasalitate pentru noul rege francez în iunie 1329, în catedrala de la Amiens. Nu s-a hotărât în acest sens de prima dată, ci abia după discuțiile cu trimisul Franței la Londra, Pierre Roger, viitorul papă Clement VI, căruia i-au trebuit două luni ca să-l

⁴¹ Principiul dinastic, insuficient clarificat în timpul Capetienilor, care au beneficiat doar de un hazard biologic favorabil, a fost definit în a doua jumătate a secolului XIV de către regele Carol V de Valois (1364-1380), printr-o ordonanță regală. Statua dreptul primului născut din familie pe linie paternă și excludea de la succesiune femeile și toți descendenții lor, pentru a evita pretenții precum cele ale regelui Angliei, Eduard III Plantagenet. Jacques Le Goff, *Regele*, în *Dicționar tematic al Evului Mediu Occidental* (ed. Jacques Le Goff; Jean-Claude Schmitt), ediția românească, Iași, 2002, p. 647; Jacques Ellul, *Histoire des institutions*, vol. III..., p. 271.

⁴² Pentru mai multe detalii asupra legii salice și asupra discuțiilor juriștilor în jurul drepturilor de succesiune, a se vedea Duc de Castries, *Histoire de France...*, p. 121-125. Termenul de *suveranități teritoriale* aparține lui J. H. Burns, care a exemplificat pe diferite regiuni franceze, precum Gasconia sau Bretania, felul în care principii lor își justificau independența față de monarhie și suveranitatea. J. H. Burns, *Histoire de la pensée politique médiévale (350-1450)*, ed. franceză de Jacques Ménard, Paris, 1993, p. 482.

⁴³ Roland Mousnier, *Monarhia absolută în Europa din secolul al V-lea până în zilele noastre*, traducere și note de Constanța Ghițulescu, București, 2000, p. 72.

⁴⁴ *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 252.

⁴⁵ Marie-Thérèse Caron, *Noblesse et pouvoir royal...*, p. 84.

⁴⁶ Jean-Paul Roux, *Regele...*, p. 349; Duc de Castries, *Histoire de France...*, p. 124-125. Expresia franceză este elocventă în acest sens: *La France craignait d'être traitée en vassale de l'Aquitaine - Franța se teme să fie considerată în sistemul vasalic al Aquitaniei și, am adăuga, implicit al Angliei*.

⁴⁷ Francezii se temeau de uniunea personală a celor două coroane ale Angliei și Franței, prin regele Eduard III și nu admiteau fără emoție ideea de a fi supuși Angliei. În *Histoire de la France* - ed. G. Duby..., p. 309.

convingă. Atunci s-au dus negocieri și asupra naturii omagiului pe care urma să-l presteze suveranul englez, dacă să fie *homagium ligium* sau *homagium planum* și s-a optat asupra primului, omagiul absolut devotat, - devenit deja tradițional în cadrul relațiilor franco-engleze. Formula n-a fost tranșată de către părți de la început, ci inițial monarhul englez s-a recunoscut vasal al coroanei franceze printr-o formulare vagă, la care s-a revenit din inițiativa consilierilor regelui Filip VI de Valois, aceștia profitând de instabilitatea guvernamentală din Anglia și reclamând omagiul consacrat prin practicile anterioare, pentru delimitarea unor obligații precise ale vasalului față de suzeranul său. Actul supunerii a fost confirmat de către monarhul Plantagenet prin scrisoarea deschisă din 30 martie 1331, prin care se recunoștea *homo ligius* al seniorului și suveranului său francez, atribuind acest angajament gestului săvârșit la Amiens⁴⁸.

Pe plan local, în posesiunea Guyenne, Eduard III a dus o politică activă de reformare și de restaurare a autorității sale asupra supușilor, prin asocierea locuitorilor la administrație, acordarea de privilegii orașelor, baterea de monedă și încurajarea schimburilor cu negustorii din Bordeaux, Libourne și Bayonne⁴⁹. Spre deosebire de această politică continentală pacifistă, în planul relațiilor externe, suveranul Plantagenet s-a lansat în două acțiuni periculoase împotriva seniorului său francez⁵⁰, sfidându-i autoritatea prin niște fapte care se constituie în preliminariile cele mai apropiate ale războiului de o sută de ani. Astfel, regele Angliei a intervenit în sistemul de alianțe al dinastiei de Valois, pentru a-l alunga din Écosse, cu ajutorul aliatului său Eduard Balliol, pe tânărul rege David Bruce, care s-a refugiat pentru ajutor la curtea franceză. A doua mare greșală a lui Eduard III a fost aceea de a-l sprijini oficial cu promisiuni pe Robert de Artois⁵¹, venit la sfârșitul anului 1336 în Anglia, pentru a iniția de acolo un război de anvergură împotriva Franței. Aceasta se aliase între timp cu Castilia⁵², fapt care l-a determinat pe suveranul englez să pună problema siguranței regatului său, în septembrie 1336, în Parlamentul de la Nottingham, unde și-a reafirmat drepturile legitime la coroana dinastiei de Valois⁵³.

Eduard III contesta vehement hotărârea juriștilor francezi de a-l legitima pe Filip VI de Valois⁵⁴ ca succesor al lui Carol IV Capet, și-și anula propriul omagiu și act de recunoaștere în domnie al adversarului său. Argumentele juridice aduse de englezi erau că suveranul lor era minor atunci când a acceptat vasalitatea și că dreptul comun (roman și canonic) îi permitea să se dezică de acțiunile din timpul minoratului, dacă acestea erau contrare intereselor sale ulterioare. O a doua justificare consta în dezvăluirea faptului că a prestat jurământul de vasalitate sub amenințarea (grevată de frică și violență) de a-și pierde posesiunile feudale, ceea ce, conform dreptului roman, anula valabilitatea omagiului. Aceste probleme vor constitui în fapt pretextul juridic al confruntării franco-engleze⁵⁵.

La 24 mai 1337, ca răspuns la demersurile Plantagenetului, regele Filip VI îi confisca oficial fieful Aquitaniei și invadează ducatul, deschizând oficial ostilitățile în cadrul a ceea ce se va numi ulterior războiul de o sută de ani (1337-1453)⁵⁶. Deși papa Benedict XII a încercat să medieze criza între cele două puteri, precum reușise cu succes între Anglia și

⁴⁸ *The Cambridge Medieval History*, vol. VII..., p. 341.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 343. Politica lui Eduard III continua o tendință similară, inițiată încă de către înaintașul său, regele englez Eduard I (1272-1307).

⁵⁰ Eduard III avea și serioase motive de nemulțumire față de regele Franței, deoarece încă din timpul defunctului monarh Carol IV cel Frumos, o parte din Guyenne fusese ocupată de către vasalii coroanei continentale, iar retrocedarea promisă pentru anul 1327 nu avusese loc încă. *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 255.

⁵¹ Legat de inițiativa lui Robert de Artois se poate spune, la fel ca și despre susținerea de mai târziu a invadatorilor englezi de către Geoffroy de Harcourt, că *marii baroni nu erau deloc pregătiți să se contopească într-o Franță monarhică*. Jean-Paul Roux, *Regele...*, p. 349.

⁵² *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 255-256.

⁵³ *The Cambridge Medieval History*, vol. VII..., p. 344-345.

⁵⁴ Englezii îl numeau pe Filip VI *Uzurpatorul*, iar flamanzii *Rege găsit*. Jacques Bainville, *Istoria Franței*, trad. de Petru Manoliu, București, f.a., p. 85.

⁵⁵ *Istoria diplomației*, vol. I, îngrijită de P. Constantinescu-Iași, București, 1962, p. 188-189.

⁵⁶ *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 256.

Scotia⁵⁷, Eduard III a anulat valoarea contractuală a omagiului prestat regelui Franței la Amiens, printr-o *declarație de sfidare*⁵⁸ trimisă la Paris în ziua de 1 noiembrie 1337, prin intermediul episcopului de Lincoln⁵⁹, manifestându-și vădit disprețul față de *Filip de Valois, care-și spune rege al Franței*⁶⁰.

Obținând alianța militară efectivă a Flandrei în ianuarie 1340 și concedând acesteia numeroase privilegii comerciale⁶¹, suveranul Plantagenet a îndrăznit să se intituleze solemn ca *rege al Franței* la 6 februarie 1340, în *Parlamentul* de la Gand, unde și-a luat armele și sceptrul franceze ca însemne ale puterii. S-a reîntors în patrie doar după ce și-a lăsat drept gaj pe continent soția și copiii, promițându-le flamanzilor că le va fi recunoscător pentru ajutor și că le va primi ulterior omagiul ca pe un privilegiu, cu titlul de *rege al Angliei și al Franței*⁶².

Criza relațiilor franco-engleze a implicat așadar o rivalitate grevată de dificultățile succesiunii dinastice între doi regi rivali, dar înrudiți, dublată de un conflict teritorial feudal între seniorul unei părți a posesiunilor și vasalul titular al unui tron străin⁶³.

Început în anul 1337, războiul de o sută de ani se va desfășura cu multiple bătălii câștigate de către englezi, dar cu victoria finală aparținând francezilor, prin recucerirea provinciei Guyenne (1451-1453)⁶⁴, ca ultim mare fief continental, aflat de secole în stăpânirea Angliei. Această dispută nu face însă obiectul direct al studiului de față, decât în măsura în care a influențat afirmarea suveranității și reflectarea acesteia în relațiile suzerano-vasalice, legate de teritoriile stăpânite de englezi pe continent.

Din această confruntare politico-militară trebuie exclusă funcționarea regulilor feudale, suzerano-vasalice, abolite odată cu confiscarea ducatului Aquitaniei de la englezi de către Carol VI de Valois (24 mai 1337), paralel cu nerecunoașterea suveranității regelui Franței de către Eduard III Plantagenet (1 noiembrie 1337), decizii unilaterale care au adus părțile în conflict. Datorită situației geografice a teatrului de operațiuni militare pe pământ francez, se exclude problema suveranității teritoriale reale a coroanei de Valois asupra posesiunilor sale, la fel precum și cea a proliferării unor suveranități nobiliare locale în perioada cercetată. Dacă însă un conflict se dezvoltă mai profund prin cauzele sale și prin măsurile de soluționare ale diferendelor decât prin bilanțul cuceririlor-pierderilor teritoriale, militare și umane, atunci este necesară punerea accentului pe armistițiile, acordurile și păcile⁶⁵ care au temporizat un război de altfel mult prea lung.

Un prim moment în acest sens este cel de după dezastrele franceze de la Caen,

⁵⁷ *The Cambridge Medieval History*, vol. VII..., p. 345. Într-o scrisoare din 27 octombrie 1337, adresată de Eduard III papei Benedict XII, regele Angliei își prezenta poziția față de fostul său suzeran, *așa-numitul rege al Franței*.

⁵⁸ Pentru mai multe detalii asupra defacerii contractului vasalic, a se vedea Radu Manolescu, *Societatea feudală în Europa Apuseană*, București, 1974, p. 254. Declarația oficială, uneori unilaterală, asupra anulării angajamentelor reciproce suzerano-vasalice se numea *défi*, adică *sfidare* sau *dezavuare*.

⁵⁹ *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 256; *The Cambridge Medieval History*, vol. VII..., p. 345. Actul din 1 noiembrie 1337 poartă în diplomația franceză denumirea de *lettre de défiance (défi)*, adică document prin care se manifestă explicit refuzul de a mai asculta o autoritate, aici a suzeranului. Vezi nota *supra*.

⁶⁰ Gérard Labruné; Philippe Toutain, *L'histoire de la France...*, p. 38.

⁶¹ În anul 1337, regele Eduard III a decretat interdicția exportării lânii engleze în Flandra, ca măsură de represalii, care poate fi inclusă în categoria mijloacelor tipice de desfășurare ale războaielor medievale - blocada comercială. *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 256. Prin stoparea temporară a schimburilor comerciale anglo-flamande, monarhul Plantagenet dăduse o lovitură decisivă influenței franceze în Flandra. *The Cambridge Medieval History*, vol. VII..., p. 345.

⁶² *The Cambridge Medieval History*, vol. VII..., p. 346; Marie-Thérèse Caron, *Noblesse et pouvoir royal...*, p. 84; *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 256.

⁶³ Marie-Thérèse Caron, *Noblesse et pouvoir royal...*, p. 84.

⁶⁴ Gérard Labruné; Philippe Toutain, *L'histoire de la France...*, p. 42. Ultima bătălie franco-engleză a avut loc la 17 iulie 1453, la Castillon, în apropierea Libourne.

⁶⁵ Războiul de o sută de ani a fost întrerupt de o pace între 1360-1369 și de armistiții între 1388-1406, încetând pe toată durata de manifestare a marii ciume dintre 1347-1351. *The Cambridge Medieval History*, vol. VII..., p. 340; *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 259.

Crécy, Calais (1346-1347) și mai ales Poitiers (19 septembrie 1356)⁶⁶. În aprilie 1354, cu doi ani înainte de ultima confruntare, englezii au pus în discuție încheierea unei păci care le-ar fi confirmat cucerirea a aproape toată jumătatea Occidentală a Franței, dar regele Ioan II cel Bun (1350-1364) a refuzat oferta deloc tentantă⁶⁷.

Englezii au insistat însă atât militar, cât și diplomatic pentru a-și legitima succesele de pe câmpul de luptă, astfel că în ianuarie 1358 se încheia la Londra un prim tratat prin care francezii trebuiau să plătească o răscumpărare de 4 milioane de ecu de aur pentru regele lor, căzut prizonier⁶⁸ și reținut în capitala Angliei. Clauzele teritoriale severe implicau din partea Franței renunțarea la o treime din teritoriul său. Acordul a fost reluat în 1359, tot la Londra, de data aceasta cu stipulații și mai dure, ajungându-se să se ceară până la o jumătate din teritoriul francez situat în partea atlantică, de la Calais la Pirinei, iar în privința răscumpărării s-au cerut și ostateci de sânge regal drept garanție a plății. Monarhul captiv Ioan II cel Bun a acceptat condițiile în speranța eliberării, dar stările generale din Languedoc și Languedoil au respins aceste mari concesii, calificând tratatul ca fiind *nici acceptabil, nici realizabil* și votând subsidiile pentru continuarea războiului: *sus-numitul tratat este inacceptabil și nu se poate pune în practică*⁶⁹.

Suveranul englez Eduard III și-a dat seama în aprilie 1360, când se afla în apropierea Parisului, de necesitatea întreruperii măcar temporare a ostilităților, astfel că la 1 mai a deschis la Brétigny, lângă Chartres, lucrările unei conferințe care s-a încheiat la 8 mai 1360 prin fixarea temeinică a condițiilor unei păci *oneroase* pentru Franța⁷⁰. Convenția propriu-zisă a fost semnată de către reprezentanții celor două părți abia în 24 octombrie 1360, la Calais. Regele francez, ținut captiv la Londra, a fost eliberat condiționat de plata unei uriașe răscumpărări, care se ridica, după unii istorici, la 3 milioane de coroane de aur, plătibile în 6 ani printr-un impozit extraordinar⁷¹, iar după alții doar la 400 de mii de coroane⁷². Garanția plății era asigurată de prezența fiilor lui Ioan cel Bun ca ostateci în Anglia.

Prin acest tratat se reconstitua *Aquitania engleză*⁷³, extinsă teritorial și suverană, fără a mai fi grevată de necesitatea prestării omagiului vasalic și având ca repere geografice Nordice portul Calais, comitatele de Montreuil, Guînes și Ponthieu. Englezii lăseau totuși în posesia francezilor Normandia, dar le dezmembrau subtil acestora patrimoniul coroanei⁷⁴. Dintre posesiunile stabilite prin acord, Anglia mai păstra pe continent, în 1380, la moartea regelui Carol V de Valois (1364-1380), doar Bayonne, Bordeaux, Calais, Brest și Cherbourg, dovadă că francezii își revigoraseră autoritatea publică și forțele militare, ducând un război

⁶⁶ Pierre Giguët, *Histoire militaire de la France*, vol. I, Paris, 1849, p. 83-85.

⁶⁷ *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 263.

⁶⁸ Regele Ioan II cel Bun a fost capturat de către Eduard Woodstock (*Prințul Negru*) la Poitiers. Duc de Castries, *Histoire de France...*, p. 134.

⁶⁹ *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 264. Formularea celor trei stări era următoarea în limba franceză : *Ni passable ni faisable*. Stările au răspuns regentului că tratatul nu era *nici acceptabil, nici realizabil* și de aceea au ordonat să se continue războiul cu numiții englezi - *de faire bonne guerre au dit Anglais*. *Histoire de la France* - ed. G. Duby..., p. 322-323. Citatul este preluat după *Grandes Chroniques de France*; Formularea apare și în Roland Mousnier, *Monarhia absolută...*, p. 73.

⁷⁰ Pentru mai multe detalii asupra derulării negocierilor franco-engleze, a se vedea Jean Froissart, *La guerre de cent ans*, text stabilit, ales și prezentat de Andrée Duby, Paris, 1964, p. 125-136; *The Cambridge Medieval History*, vol. VII..., p. 357.

⁷¹ *The Cambridge Medieval History*, vol. VII..., p. 357; Duc de Castries, *Histoire de France...*, p. 136. Deși răscumpărarea a fost redusă de la 400 de mii la 300 de mii de ecu de aur, francezii tot n-au reușit s-o plătească, iar regele Ioan II a murit ca negociator în 1364, plecat în Anglia pentru a-i convinge pe învingători să acorde termene mai largi răscumpărării, imposibil de achitat de către francezi.

⁷² *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 265.

⁷³ *The Cambridge Medieval History*, vol. VII..., p. 357; Duc de Castries, *Histoire de France...*, p. 136. Teritoriile pe care regele englez le primea erau următoarele: Agenais, Périgord, Quercy, Rouergue, comitatul Bigorre, Limousin, Saintonge, Angoumois, Poitou, comitatele Montreuil, Ponthieu, Guînes și orașul Calais.

⁷⁴ Duc de Castries, *Histoire de France...*, p. 136. Singura compensație pe care mult încercatul rege Ioan II cel Bun o primea, nu ținea însă de tratatul cu Anglia, ci de stingerea dinastiei din Bourgogne și de întoarcerea fiefului la coroana franceză, pentru a fi constituit în apanaj pentru prințul Filip cel Îndrăzneț.

de recucerire, pe care-l reîncepuseră încă din 1369, la cererea seniorilor gasconi⁷⁵. În ultimul an menționat, provinciile cedate prin tratatul de la Brétigny au refuzat stăpânirea lor de către Anglia⁷⁶.

Clauza cea mai importantă pe care tratatul ar fi trebuit s-o conțină, din perspectiva noastră, ar fi fost aceea care-i obliga pe cei doi suverani să renunțe, cel puțin teoretic, la cele mai mari ambiții ale lor: regele Franței să abdice de la suzeranitatea asupra teritoriilor continentale aflate atunci în posesia Angliei, oferindu-le aceloră o jurisdicție totală și posibilitatea afirmării suveranității, iar monarhul Plantagenet să facă uitată pretenția sa de a urca pe tronul francez. Aceste concesii reciproce au fost însă amânate *sine die*, pentru a face obiectul unui act separat, dar care nici măcar în anul 1368 nu s-au concretizat într-un acord mutual scris⁷⁷.

La nivelul practicilor politico-juridice se remarcă însă o aplicare *obișnuielnică* a acestor concesii reciproce, atestată mai ales prin faptul că regele englez Eduard III nu se mai intitula oficial *rege al Franței*, după cum nici *Parlamentul* de la Paris nu mai intervenea în mod curent în soluționarea pricinilor din Aquitania⁷⁸. O excepție a fost constituită însă de apelul comitelui Ioan II de Armagnac⁷⁹, vasal al regelui Angliei, trimis în secret la 30 iunie 1368 regelui francez Carol V (1364-1380), pentru ca acesta să-i facă dreptate în problema unui impozit ilegal, în calitatea lui de *senior suveran al ducelui și al întregului ducat al Guyenne*. Ca urmare a acestei cereri, monarhul francez adresa o citație *prințului de Galles* (Wales) în fața *Parlamentului* în ianuarie 1369 și proclama apoi confiscarea fiefului, pentru că suveranul englez nu compăruse la judecată în fața lui⁸⁰. Această hotărâre nu mai avea însă forța politică și nici juridică a deciziei lui Filip II August, în ceea ce-l privea odinioară pe Ioan fără Țară.

Aspectele de mai sus nu vin decât să evidențieze încă o dată rolul deosebit de important al cutumelor în relațiile între regi, popoare dar și între state, obișnuințele, practicile și nu în ultimă instanță mentalitățile neschimbându-se uneori nici în durata lungă, ci cristalizându-se în straturi suprapuse și formând mai degrabă o anumită *forma mentis*. Un exemplu elocvent este și căsătoria, în timpul armistițiului dintre anii 1388-1406, a Isabellei, fiica lui Carol VI de Valois, regele Franței (1380-1422), cu Richard II, regele Angliei (1377-1399), negociată, iar apoi săvârșită între Ardres și Calais în 1396⁸¹, fără a se ține cont de precedentele atât de nefaste ale unor astfel de înrudiri, de-a lungul unei istorii comune franco-engleze.

În fapt, regii francezi deveniseră de-a lungul timpului foarte abili în a stabili alianțe matrimoniale pe linie feminină cu suveranii englezi, prin care puteau să-și apropie fiefurile continentale stăpânite de către aceștia, în fapt un instrument diplomatic subtil de control și de hegemonie, îmbinând modelul *apanajelor* acordate prinților de sânge cu forma de proprietate *dominium*, acel *jus in re aliena*⁸². Astfel, căsătorindu-se cu prințese și nobile franceze, regii Angliei și apoi fiii lor erau incluși, împreună cu fiefurile care le aparțineau,

⁷⁵ Pierre Gaxotte, *Histoire de la France*, Paris, 1960, p. 65; Gérard Labrunet; Philippe Toutain, *L'histoire de la France...*, p. 40.

⁷⁶ Roland Mousnier, *Monarhia absolută...*, p. 73.

⁷⁷ Istoriografia engleză califică netranșarea problemei renunțării franceze la suveranitatea asupra teritoriilor cedate ca o măsură *inteligentă* și intenționată de tergiversare, fără a aminti însă de renunțarea regelui englez la coroana Franței. *The Cambridge Medieval History*, vol. VII..., p. 357-358.

⁷⁸ *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 265; 267.

⁷⁹ Partida nobiliară a Armagnacilor a fost susținătoare ideii rezistenței franceze, sub orice formă, în fața agresiunilor engleze, spre deosebire de partida Bourguignonilor, care prefera o politică de colaborare. Din aceste motive, cele două tabere vor intra într-un război civil care va dubla operațiunile franco-engleze. Duc de Castries, *Histoire de France...*, p. 142-148.

⁸⁰ *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 268.

⁸¹ *Ibidem*, p. 282.

⁸² J. H. Burns, *Histoire de la pensée politique...*, p. 583. Istoricul J. H. Burns definea termenul *dominium* ca pe un drept al seniorului asupra proprietăților, acesta bucurându-se de o *servitute reziduală* asupra pământurilor, acel *jus in re aliena*.

în patrimoniul simbolic al coroanei Franței, pentru ai cărei suverani prestau, în majoritatea cazurilor, cel puțin omagiul feudal tradițional.

Un alt moment semnificativ, al afirmării suveranității monarhice a dinastiei de Valois în timpul războiului de o sută de ani, a fost situat temporal după înfrângerea francezilor de la Azincourt din 1415, când delfinul, viitorul rege Carol VII (1422-1461), a ajuns la concluzia că atitudinea de *vasal revoltat*⁸³ a ducelui Burgundiei Ioan fără Frică nu era deloc profitabilă pentru soarta Franței și a decis să-l elimine cu ocazia întâlnirii de la Montereau din 10 septembrie 1419⁸⁴. Filip cel Bun, noul conducător burgund și fiu al celui ucis, a negociat cu englezii convenția de la Arras din 2 decembrie 1419, cu scopul vădit de a-și răzbuna tatăl, pentru ca ulterior să *livreze* Franța englezilor prin actul încheiat în catedrala de la Troyes în 21 mai 1420⁸⁵.

Tratatul de la Troyes din 1420, deși nu recunoștea direct drepturile regelui Angliei la coroana Franței, confirma legitimitatea lui Carol VI și implicit decizia luată în anul 1328⁸⁶. Carol VI de Valois (1380-1422), supranumit pe bună dreptate regele-nebun, îi investise cu puteri depline pe regina Isabela de Bavière și pe ducele Filip ca să încheie tratatul cu Anglia în numele său⁸⁷. Clauza cea mai importantă era constituită de căsătoria Caterinei, fiica monarhului francez, cu Henric V de Lancaster (1413-1422), regele englez, care era adoptat și ca fiu de către socrul său, creând astfel un precedent periculos, în măsură să modifice întreaga ordine succesorală a regatului⁸⁸. La moartea suveranului de Valois, tronul urma să fie ocupat nu de către Carol VII așa precum ar fi fost normal, ci de acest rege al Angliei sau de către urmașul său legitim, care ar fi devenit monarhi ai Franței cu drepturi depline. *Așa-numitul delfin* francez era așadar dezmoștenit din pricina *crimelor oribile și enorme pe care le-a comis*⁸⁹.

Cele două coroane erau proiectate a se uni pentru totdeauna prin persoana moștenitorului desemnat, conservându-și totuși drepturile lor particulare. Regina Isabela și regele Carol VI își păstrau demnitatea și autoritatea mai mult la nivel formal până la moarte, puterea efectivă fiind însă deținută tot de Henric V⁹⁰, prin intermediul regenței asigurate de către ducele de Bedford. La 2 iunie 1420, arhiepiscopul de Sens binecuvânta la Troyes căsătoria regală, care era de asemenea legitimată și prin acordul binevoitor al populației orașului în care s-a semnat acordul, al Parisului, cu tot cu Universitatea, al celor trei stări și al parlamentului⁹¹. Scopul declarat al acestei *uniuni perpetue și personale*⁹² era acela de a asigura mai ales pacea între cele două regate până nu demult rivale, dar și armonizarea sistemelor lor economice, comerciale și monetare.

Tratatul de la Troyes a marcat eșecul ambițiilor ducelui Burgundiei, care spera să guverneze singur întreaga Franță, în numele regelui Angliei. Prin pacea de la Arras din 1435, regele Franței îl elibera de orice dependență față de coroană, oferindu-i totodată mai multe orașe în Picardia⁹³. Acordul nu a fost recunoscut decât după aprobarea celor trei stări⁹⁴. În ceea ce-l privește pe delfinul Carol VII, acesta a supraviețuit dezmoștenirii și dizgrației, fiind susținut de zonele de la Sud de Loara, cu Bourges, Poitiers și Toulouse și având marele noroc ca bătrânul monarh Carol VI să moară tocmai în 21 octombrie

⁸³ Pierre Gaxotte, *Histoire de la France...*, p. 68. Despre fiul lui Ioan fără Frică, ducele Burgundiei Filip cel Bun, istoricul menționează că *s-a dat drept suveran străin*.

⁸⁴ Duc de Castries, *Histoire de France...*, p. 148; Gérard Labruno; Philippe Toutain, *L'histoire de la France...*, p. 40.

⁸⁵ *Histoire de la France* - ed. G. Duby..., p. 335.

⁸⁶ Ferdinand Lot; Robert Fawtier, *Histoire des institutions...*, vol. II, p. 18.

⁸⁷ *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 294.

⁸⁸ Ferdinand Lot; Robert Fawtier, *Histoire des institutions...*, vol. II, p. 18.

⁸⁹ Gérard Labruno; Philippe Toutain, *L'histoire de la France...*, p. 41.

⁹⁰ Duc de Castries, *Histoire de France...*, p. 148; *Histoire de la France* - ed. G. Duby..., p. 335.

⁹¹ Françoise Autrand, *Pouvoir et société en France (XIVe - XVe siècles)*, Paris, 1974, p. 37-38.

⁹² *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 294-295.

⁹³ Gérard Labruno ; Philippe Toutain, *L'histoire de la France...*, p. 42.

⁹⁴ Roland Mousnier, *Monarhia absolută...*, p. 73.

1422, anul când se aștepta punerea în aplicare a tratatului⁹⁵. A împiedicat astfel dispariția monarhiei franceze, iar când condițiile i-au fost favorabile, mai ales după ajutorul primit prin acțiunile Ioanei d'Arc (1412-1431), a revenit în forță ca suveran al Franței din 1422 până în 1461⁹⁶. În august 1450, trupele regelui francez cucereau Normandia, iar între 1451-1453 Guyenne, războiul de o sută de ani încheindu-se prin lupta de la Castillon, din 17 iulie 1453⁹⁷.

Cea mai importantă problemă juridică pe care a ridicat-o tratatul de la Troyes a fost *principiul legitimității*. Hotărârea regelui Carol VI de a adopta și desemna ca moștenitor pe regele Angliei a fost infirmată de către parlament, care a demonstrat nulitatea actului și a distrus testamentul monarhului, deoarece, la fel ca și cutumele, *legile regelui* nu puteau fi schimbate și nici abrogate atât de ușor, mai ales în domeniul succesiunii dinastice. Prin această concepție, regalitatea se constituia într-un *oficiu sau o slujbă publică indispensabilă pentru funcționarea statului*. S-a răspândit de asemenea și ideea *inalienabilității domeniului regal*, devenit *regat*, care nu mai aparținea suveranului personal, ci era o posesiune comună a monarhului și a populației, precum și distincția clară între *coroană* ca patrimoniu și funcție permanentă și *persoana* adesea prea schimbătoare a regelui⁹⁸. Legea substituia așadar automat, în momentul morții, persoana suveranului defunct cu cea a fiului mai mare⁹⁹, evitând perioadele dăunătoare de interregn, după formula *regele a murit, trăiască regele*.

Regatul Franței se afirmase încă din momentele 1316, 1322 și 1328 ca o *seniorie* diferită de altele și pentru care nu se putea aplica regimul succesoral feminin, contrar practicii comune a fiefurilor obișnuite, iar regele se distingea de alți seniori în primul rând prin faptul că nu putea să fie vasalul altcuiva, nici măcar al unei biserici. Întrebarea care se pune este aceea că în condițiile în care puterea regelui provenea de la Dumnezeu, atunci cum putea monarhul să presteze omagiu unui senior temporal?¹⁰⁰ Regii Franței s-au prevalat în relațiile lor externe de calitatea lor supremă de suverani, neacceptând să fie vasali altor conducători, spre deosebire de regii Angliei, care au prestat omagii de vasalitate pentru feudele lor franceze. De aici decurge de fapt una dintre marile probleme teoretice asupra legăturii între raporturile dintre suverani și relațiile feudale : din moment ce deveneau vasali ai regelui Franței, monarhii englezi își diminuau sau nu din atributele suveranității, a calității de stăpân asupra teritoriului statului lor ? Exemplele au dovedit-o că nu.

Deși puternica monarhie și feudalitate engleză au fost influențate hotărâtor de moștenirea instituțională, lingvistică¹⁰¹ și de civilizație franceză, implantată în Anglia de către ducele de Normandia¹⁰², totuși, instituțiile similare din Franța n-au avut decât după războiul de o sută de ani motivația, forța și suportul teritorial, politic, social și deologic¹⁰³ necesar pentru a menține coeziunea regatului în jurul unei puteri centrale suverane¹⁰⁴.

⁹⁵ Duc de Castries, *Histoire de France...*, p. 148

⁹⁶ Gérard Labrune; Philippe Toutain, *L'histoire de la France...*, p. 41 ; Pierre Gaxotte, *Histoire de la France...*, p. 68 ; 70.

⁹⁷ Gérard Labrune; Philippe Toutain, *L'histoire de la France...*, p. 42.

⁹⁸ Roland Mousnier, *Monarhia absolută...*, p. 73. Această stabilitate se va constitui în piatra de temelie pe care Evul Mediu a pus-o la construcția conceptului modern de suveranitate națională.

⁹⁹ Jacques Ellul, *Histoire des institutions*, vol. III..., p. 356.

¹⁰⁰ Ferdinand Lot; Robert Fawtier, *Histoire des institutions...*, vol. II, p. 19-20.

¹⁰¹ Abia după victoria de la Crécy, din 1346, englezii își impun limba în mod oficial în fața francezei, îndepărtându-se și sfidând regatul continental. Ioan-Aurel Pop, *Geneza medievală...*, p. 59.

¹⁰² F. L. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité...*, p. 106.

¹⁰³ Asupra structurilor sociale în Franța, a se vedea articolul lui Francisc Pall, *La structure sociale de la France d'après le traité de droit féodal de Beaumanoir*, extras din *Nouvelles Études d'Histoire*, tom II, p. 181-205; Idem, *Structura socială a Franței după tratatul de drept feudal al lui Beaumanoir*, București, 1965, extras din *Studii și Cercetări de Istorie*, Academia R.P.R., Filiala Cluj, an VII, 1956, 1-4 (versiunea în română) sau lucrarea generală a lui Radu Manolescu, *Societatea feudală...*, passim.

¹⁰⁴ Drepturile regelui francez în calitatea sa de senior suprem, atât asupra vasalilor în general, cât și asupra fiefurilor acordate acestora în virtutea legăturilor suzerano-vasalice, țineau deopotrivă de principiul *suveranității*, cât și de cel al *proprietății*. Ferdinand Lot; Robert Fawtier, *Histoire des institutions...*, vol. II, p. 168-171; Camil

Aceste aspecte nu trebuie situate doar la nivelul teritorial și al autorității politice, ci și în planul coagulării, antagonice deopotrivă, a identităților naționale franceze și engleze¹⁰⁵.

Dincolo de toate aceste considerații, putem denomina întregul interval cercetat, 1066-1453 ca timp al unei mari confruntări între *dreptul feudal* și *dreptul monarhic*¹⁰⁶, înglobând din punct de vedere politic atât tendința engleză de a-și extinde posesiunile într-o Franță *poli-centrică*¹⁰⁷ și de a submina jurisdicția regelui asupra acestora, cât și reacția monarhiei franceze de a-și strânge și controla teritoriile, exercitându-și toate drepturile asupra lor¹⁰⁸. Aceste acțiuni au început să se desfășoare conștient nu doar în virtutea obligațiilor feudo-vasalice, ci și pentru binele comun și coeziunea entității statale franceze, al cărei garant și reprezentant a devenit regele, suveran și suzeran deopotrivă¹⁰⁹.

Relațiile între lumea feudală și suveran se pot rezuma simplu în principiul *dominus superior*, legat de vasalitatea directă și absolut devotată¹¹⁰, această teoretizare stând la bazele noțiunii abstracte de *stat monarhic*¹¹¹. Laicizarea puterii, mai ales după ce regele francez s-a manifestat ca suveran față de împăratul romano-german și față de papă, a tins să deplaseze lent esența sacralității monarhice către statul impersonal, fapt care impune respectarea și aplicarea, inclusiv din partea regelui, a principiului *rațiunii de stat*¹¹². Cu timpul, nu a mai fost atât de importantă succesiunea unor regi, cât existența regalității ca instituție susținută de diferitele dinastii, prin care *regatul devenea o monarhie suverană*¹¹³. În dialectica istorică, între dreptul feudal și cel monarhic, relațiile franco-engleze au înclinat balanța, în evoluția lor de-a lungul secolelor XIII-XV, spre dreptul monarhic, paralel cu dezvoltarea identităților naționale în raporturile cu alteritatea etnică, teritorială și politică.

Mureșanu, *Momente din istoria Europei. Curs pentru ciclurile licență și master*, Cluj-Napoca, 1996, p. 52. Legat de termenul de *potestas*, unul dintre componentele principiului suveranității, Camil Mureșanu definea proprietatea ca fiind *deplina putere* a persoanei asupra unui lucru (*plena in re potestas*), dublată de *jus fruendi, utendi et abutendi*.

¹⁰⁵ *Histoire des relations internationales* (ed. Pierre Renouvin), vol. II, de Gaston Zeller, *Les temps modernes*, Paris, 1953, p. 19. Cercetând istoria relațiilor franco-engleze în perioada 1066-1453, avem impresia nu numai a unor confruntări politico-militare culminând cu războiul de o sută de ani, ci și a unei întregi *istorii comune*, străbătute de permanente tendințe conflictuale.

¹⁰⁶ Dreptul feudal nu încetează să fie în realitate baza esențială a autorității regale, rămânând instrument al politicii monarhice interne și exterioare și un mijloc de guvernare. F. L. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité...*, p. 252.

¹⁰⁷ Marie-Thérèse Caron, *Noblesse et pouvoir royal...*, p. 11-12.

¹⁰⁸ Marc Bloch, *Societatea feudală*, vol. II, *Clasele și cârmuirea oamenilor*, Cluj-Napoca, 1998, p. 162. Regii francezi mai degrabă *au strâns la un loc* Franța decât au unificat-o. Alte referințe similare la Michel Mollat, *Genèse médiévale de la France moderne XIV-XVe siècles*, Paris, 1970, passim.

¹⁰⁹ Istoricul L. Halphen arăta că monarhii aveau trei calități: stăpânitori de domenii funciare, seniori supremi-suzerani ai feudalilor și suverani ai țării. L. Halphen, *La place de la royauté dans le système féodal*, în L. Halphen, *À travers l'histoire du Moyen Âge*, Paris, 1950, p. 266-274, apud Radu Manolescu, *Societatea feudală...*, p. 255.

¹¹⁰ Jacques Ellul, *Histoire des institutions*, vol. III..., p. 273.

¹¹¹ *Histoire de France* - ed. M. Reinhard..., p. 295.

¹¹² Jacques Le Goff, *Regele*, în *Dicționar tematic...*, p. 656.

¹¹³ Roland Mousnier, *Monarhia absolută...*, p. 73. În interiorul dinastiei se respecta o *tradiție comună*, prin care fiecare rege era solidar cu predecesorii săi.

FEUDAL ASPECTS OF FRANCO-ENGLISH RELATIONS (13TH-15TH CENTURIES)

Summary

The rule of the kings of England, even though within the framework of vassal relations, of vast provinces on (future) French soil, throughout the 13th-14th centuries, has long been a topic of major interest for scholars. Namely the territorial extent and the economic importance of the fiefs, exceeding even that of the king of France's own estates, calls however for a historical reappraisal of the matter. The conflicts were focused on the concrete, singular and exclusive exercise of sovereignty by both parts, within the legal and political context established by the feudal bounds.